

Posudek vedoucího diplomové práce

Magisterský program Historická sociologie UK FHS v Praze

Název práce: **Konzumní kultura sociálních tříd z hlediska zvyklostí při obstarávání a spotřebě potravin**

Jméno studenta: Bc. Monika Novotná

Posudek vypracoval: PhDr. Jiří Šafr, Ph.D.

Datum: 4. 10. 2012

Předložená diplomová práce se věnuje tématu třídní podmíněnosti obstarávání a spotřeby potravin a to v období od konce II. světové války po současnost. Členěna je na dvě části. První, označena je jako teoreticko-historická, se věnuje z menší části teoretické explanaci vztahu spotřeby a stratifikace spolu s vymezením základních pojmů, z části větší je zde soustředěn výklad na historický exkurz do dějinných událostí druhé poloviny 20. století, jehož smyslem je vytvořit kontext pro interpretaci statistických časových řad. Ty sledují vývoj prodeje, spotřeby a způsobu obstarávání potravin. Hlavní pozornost je soustředěna na trendy v diferenciaci konzumace potravin mezi sociálními třídami a to ve dvou etapách: socialistické epochy (od počátku šedesátých let přes nástup normalizace až do roku 1989) a období svobodné kapitalistické společnosti po roce 1990 do současnosti. Výklad je také doplněn informacemi o proměnách sociální struktury, specificky pak sociálních tříd od 50. let minulého století. V druhé části se pak autorka detailněji věnuje problematice třídně podmíněné konzumní kultury v současnosti. Analyzuje data z empirického výzkumu z roku 2009, který sledoval nákupní zvyklosti a preference při obstarávání potravin.

Autorka si zvolila téma nepohybně sociologicky relevantní i atraktivní ale také dynamické. V dobách nedostatku, byl výběr jídla veden kvantitou, s tím, jak jídla přibývalo, kladl se čím dál více důraz na kvalitu. Do popředí se tak dostává sociální role vkusu. Diferencovanost spotřeby potravin začíná hrát roli z hlediska sociální distinkce. Tento proces platí jak v dlouhodobé historické perspektivě, tak i v krátkých cyklech vyvolaných vnějšími podmínkami, kupříkladu jak sleduje předkládaná práce po skončení poválečného přidělového systému u nás v roce 1953. Staronovou funkci distinkce pak spotřeba potravin a jejich obstarávání získala po roce 1990. Zatímco politický režim je možno změnit v podstatě ze dne na den, proměna jídelníčků a potravinové skladby trvá přeci jenom déle, významně k ní však přispěla rychlá proměna trhu – na jedné straně růst cen všech potravin (a těch základních

nejcitelněji) na straně druhé nebývalý růst nabídky ale také s postupem doby i diferenciací kvality prodejen.

Spotřeba nejenže se stratifikační pozicí souvisí jakožto důsledek odlišných disponibilních příjmů, ale také se – a to je sociologicky mnohem zajímavější fenomén – na budování pozice v symbolickém sociálním prostoru sama podílí. Obsah, rozsah nákupu, ale i místo prodeje a s tím spojený komfort je to, co sociálně diferencuje, vysílá určitý signál o společenské pozici či aspiraci na ní.

Monika Novotná věnovala obrovské úsilí a vynaložila velké množství času pro dohledání informací o spotřebě potravin, analyzovala časové řady, které ji umožnily zhodnotit vývojové trendy, zejména co se týče vztahu mezi spotřebou konkrétních komodit a třídní příslušností. K přednostem zpracování tématu je třeba také zařadit skutečnost, že statistiky se neomezují jen na vývoj spotřeby, ale autorka uvádí i trendy a zvraty v dostupnosti prodejen potravin. V interpretaci pak neopomíjí významný vliv samozásobitelství u zemědělců. Velký prostor je rovněž věnován kontextu proměny sociální struktury.

Teoreticko-historická část věnuje možná až přespříliš pozornost historickému kontextu na úkor argumentace teorie, která by vysvětlovala třídní diferenciaci ve spotřebě potravin (včetně možných alternativních vysvětlení).

Místy má čtenář pocit, že práce se snaží obsáhnout vše. Výklad historického vývoje po roce 1948 (str. 26-32) je příliš podrobný, namnoze mimo cíl práce, tj. bez přímé vazby na téma spotřeby či proměny a sociální struktury. Nicméně, podrobný historizující výklad má z hlediska tématu svůj smysl, například efekty znárodnění a pozemkové reformy na společenskou strukturu (str. 33).

Práce je v první části doslova nabitá různými časovými trendy pro období socialismu v letech 1960 až 1989. Ty přesvědčivě ukazují klesající diferenciaci v konzumní kultuře hlavních sociálních tříd (či přesněji tří zaměstnaneckých skupin sledovaných oficiálními statistikami). Interpretace zde nicméně zůstává nevytěžená, trendy jsou pouze popsány, poněkud chybí jejich sociologické zhodnocení. Ponecháme-li stranou skutečnost, že na sblížení spotřeby měl podstatný vliv postupný pokles samozásobitelství mezi zemědělskými družstevníky, setkáme se zde pouze s konstatováním o „modernizačním sblížení“, dostupnosti potravin a tlaku sociálních norem (str. 54), dále pak že v období normalizace po r. 1969 stát potraviny dotoval ještě silněji, tudíž difference se dále zmenšovaly (s. 56).

V textu se střetávají dvě ze sociologické perspektivy poněkud odlišné explanace třídní diference spotřeby potravin. Zaprvé rozdílná spotřeba je způsobena inherentními ekonomickými rozdíly mezi sociálními třídami, tj. hlavně díky odlišným příjmům (pohled skrze „cenu a dostupnost“).

Zadruhé, a tento argument se objevuje na jiném místě resp. se prolíná celou prací, třídní odlišnosti ve spotřebě potravin a v konzumní kultuře jsou důsledkem symbolické funkce této spotřeby – jde o prostředek vymezení hranic v symbolickém sociálním prostoru (argument je uveden na str. 13). V práci se tato symbolická funkce obstarávání potravin nicméně považuje za samozřejmou, argument není dále diskutován (např. s. 54, odst. 3). Podobně není detailněji osvětlen význam nejvyšší třídy jako referenční skupiny. Jde o tvrzení o „přebírání“ resp. „napodobování“ nákupních / spotřebních zvyklostí vyšší třídy ze strany mezilehlých tříd (např. 107, s. 111) a také výrok o intencionálním „symbolickém zvýšení prestiže“ u určité skupiny, konkrétně nejmladší věkové kohorty v dělnické třídě (str. 112).

Při spotřebě potravin nejde dle mého soudu, tedy alespoň za socialismu a u obstarávání základních potravin, o jakési více či méně úmyslné vyjadřování distance od jiných skupin, ale spíše o důsledek jiných procesů diference. Myslím, že spíše než o symbolické vymezení šlo, tedy alespoň v tomto období, o jakousi touhu „přilepšit si“, bez jakéhokoliv vzhlížení k nějaké referenční skupině.

Výše uvedené dva okruhy doporučuji diskutovat u obhajoby (viz dále). Na tomto místě si neodpustím několik víceméně technických poznámek k textu.

V práci je poněkud nepřesně nakládáno s pojmem habitus, a to ve dvojitým smyslu. Jednak v běžném smyslu jako zvyk, jednak jako specifický sociologický pojem. Habitus v sociologickém slova smyslu (v návaznosti na koncept P. Bourdieu) je soubor internalizovaných predispozic k jednání, nikoliv tedy pouhý „zvyk“. Například na straně 118 jde o zvyk a nikoliv habitus.

Struktura práce je poněkud krkolomná, pro čtenáře nesrozumitelná; paradoxně tak podrobnost úrovně nadpisů neprodává dobře obsah práce. Například nadpis 2.3.1.3 (s. 44) by z věcného hlediska mohl být na vyšší úrovni, na s. 49 by bylo vhodné mít nový nadpis.

Výjimečně se objeví i špatně skloňování/ shoda podmětu s přísudkem (např. strana 47, odst. 3, Podíl výdajů ... klesal/y“) či překlep (např. statkové místo statusové škály na str. 74). Tyto překlepy však rozhodně neubírají na kvalitě obsahu práce.

Jako vedoucí práce hodnotím přístup diplomantky jako velmi dobrý. Vyzdvihnout je třeba skutečnost, že pracovala samostatně a práci řádně konzultovala. Dohledala a sestavila unikátní rozsáhlou datovou bázi časových trendů. V analýze dat z výzkumu z roku 2009 postupovala systematicky pomocí dílčích hypotéz, podrobně operacionalizovala nákupní preference a konzumní kulturu a nespokojila se s pouhou bivariátní analýzou, nýbrž sledovala vztah spotřeby a třídní pozice při kontrole dalších faktorů (věk, velikost bydliště a vlastnictví automobilu). Na práci M. Novotné oceňuji vytrvalost, zápal pro věc a chuť věnovat se tématu. Práce si klade jasný cíl, který je jasně operacionalizován v hlavní hypotéze, ta je adekvátně zhodnocena v analýze. Text splňuje formální náležitosti diplomové práce. Poznámkový a odkazový aparát se řídí platnými normami.

Otázky k obhajobě

V návaznosti výše uvedené, navrhuji u obhajoby diskutovat tyto dva okruhy otázek.

1. Jak to bylo se spotřebou a obstaráváním potravin ve vazbě na sociální postavení za socialismu, jak lze vysvětlit trend klesající třídních rozdílů? Čeho je toto přibližování spotřeby pravděpodobnějším výsledkem – modernizačních trendů či jde o výsledek „velkorysé“ rovnostářské politiky, nebo snad limitované nabídky (ne)trhu, kde preference nelze výrazněji vyjadřovat?

2. Jaký je vztah mezi teoretickými argumenty diferenciací spotřeby potravin (ekonomický vs. symbolický)? Je jídlo, přesněji obstarávání potravin (o veřejném stravování například v restauracích zde neuvažujeme) vždy symbolickým vyjádřením vyšší či nižší statusové pozice?

Celkové hodnocení práce

Monika Novotná ve své diplomové práci prokázala, že umí formulovat výzkumný problém, shromáždit a analyzovat data, výsledky interpretovat. **Diplomovou práci proto doporučuji k obhajobě, v případě zodpovězení navržených otázek se příkláním k hodnocení „výborně“.**

Podpis: